

Сойко І. М., к.пед.н., доцент (Міжнародний економіко-гуманітарний університет, м. Рівне)

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО СУБ'ЄКТ-СУБ'ЄКТНОЇ ВЗАЄМОДІЇ З МОЛОДШИМИ ШКОЛЯРАМИ

Анотація. У статті досліджено теоретичні аспекти підготовки майбутніх учителів до суб'єкт-суб'єктної взаємодії з молодшими школярами. Розкрито, що взаємодію викладача і студента у вищій школі слід розглядати як двосторонній суб'єктно-суб'єктний взаємозв'язком, що визначається високою активністю викладача і студентів, які утворюють сукупний суб'єкт. Обґрунтовано, що головною функцією викладача є забезпечення умов для вияву студентами у процесі навчання суб'єктних характеристик як керівників власного процесу пізнання, вироблення особистісних знань й умінь.

Ключові слова: майбутні вчителі, молодші школярі, суб'єкт-суб'єктна взаємодія, вища школа.

Аннотация. В статье исследованы теоретические аспекты подготовки будущих учителей к субъект-субъектному взаимодействию с младшими школьниками. Раскрыто, что взаимодействие преподавателя и студента в высшей школе следует рассматривать как двустороннюю субъект-субъектную взаимосвязь, определяющуюся высокой активностью преподавателя и студентов, которые образуют совокупный субъект. Обосновано, что главной функцией преподавателя является обеспечение условий для проявления студентами в процессе обучения субъектных характеристик как руководителей собственного процесса познания, выработки личностных знаний и умений.

Ключевые слова: будущие преподаватели, младшие школьники, субъект-субъектное взаимодействие, высшая школа.

Annotation. This article explores the theoretical aspects of the future teachers' training to subject-subject interaction with younger pupils. The interaction between teachers and students in higher education establishment should be seen as a two-way relationship of subject-subject, which is defined by the high activity of a teacher and students forming the combined entity. The main function of a teacher is to create conditions for students' expression of subjective characteristics in the learning process as managers of their own education, development of the personal skills and knowledge.

Keywords: future teachers, primary pupils, subject-subject interaction, high school.

Провідними напрямками поступу, які, визначаючи загальноосвітіві тенденції розвитку освіти ХХІ ст., забезпечать подальший прогрес сучасної цивілізації, є гуманізація і гуманітаризація освіти, формування єдиного освітнього простору в Європі, перехід до інноваційного навчання і безперервної освіти. Ставши новітніми орієнтирами освітньої політики України, ці тенденції спричинили комплекс вимог до професійних і особистісних якостей педагога та обумовили необхідність переорієнтації педагогічної освіти на виховання фахівця нової генерації.

На законодавчому рівні нові підходи до професійної підготовки майбутніх освітян знайшли відображення в Національній доктрині розвитку освіти (2002), Законі України «Про освіту» (1999), «Про вищу освіту» (2014), Державній програмі «Вчитель» (2002). У цих та інших нормативних актах наголошується на необхідності підготовки вчителя як високопрофесійного фахівця, зорієнтованого на особистість дитини, здатного до захисту її інтересів, розвитку і збереження її індивідуальності, спроможного до ефективної професійної діяльності на засадах гуманістичної педагогіки.

Особливої актуальності сьогодні набуває питання суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя й учня. Тому предметом наукових досліджень Ю. Богданової, Л. Кондрашової, С. Манукової, Р. Нью, О. Проскури, Г. Штельмах та інших стали питання формування готовності майбутніх учителів до певних видів педагогічної діяльності. Вагомими у дослідженні теоретико-методологічних і технологічних основ професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів початкових класів є результати наукових пошуків Ш.Амонашвілі, Н. Бібік, В. Давидова, Д. Ельконіна, Л. Занкова, В. Ковальова, О. Савченко, В. Ставицького, В. Сухомлинського, Л. Хомич та ін.

Сучасні наукові підходи до висвітлення окремих аспектів проблеми підготовки майбутніх учителів до суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя та учня знайшли відображення в працях таких українських вчених: І. Бех, І. Зязюн, О. Пехота, С. Подмазін, О. Савченко, А. Старева та ін.). Цю ж проблему досліджували їх зарубіжні колеги: Р. Барт, С. Дженсенсон, С. Кульневич, Д. Роббенс, В. Серіков, І. Якиманська та ін.

Проте, незважаючи на інтенсифікацію досліджень у галузі підготовки освітянських кадрів та впровадження ідей гуманістичної освітньої парадигми в практику роботи загальноосвітньої школи, питання формування готовності майбутніх учителів початкових класів до суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя та молодших школярів ще не стали предметом спеціального вивчення науковців.

Метою нашої статті є дослідження особливості підготовки майбутніх учителів до суб'єкт-суб'єктної взаємодії з молодшими школярами.

У відповідності до визначеної мети виокремлено такі **завдання**:

- обґрунтувати змістовність поняття «суб'єкт-суб'єктна взаємодія»;
- проаналізувати особливості організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії з молодшими школярами;

– розкрити теоретичні підходи до підготовки майбутніх учителів до суб'єкт-суб'єктної взаємодії з молодшими школярами.

Розбудова України як демократичної правової держави потребує формування в дітей справжніх ціннісних орієнтацій, створення з цією метою педагогічно доцільних, суб'єкт-суб'єктних, морально-естетичних, гуманних відносин педагогів і школярів.

Школа функціонує на основі відносин. Переступивши поріг навчального закладу, дитина включається в систему відносин, або взаємодію з учителем та однокласниками. Через призму цих стосунків вона сприймає світ і людей. Отже, навчання і виховання учнів здійснюється на ґрунті виховуючих відносин насамперед двох головних дійових осіб школи: учителя, який передає досвід попередніх поколінь, і учня, який засвоює його. Як неповторна унікальність, дитина потребує не лише професійних, а й певних особистісних, щирих і спрямовуючих ставлень саме до неї. Вони виступають регулятором шкільного життя.

Під час організації взаємодії в навчанні необхідно враховувати такі умови:

- створення ситуації психологічної єдності;
- забезпечення можливості самовираження особистості;
- приховане керування ініціативою учнів [1].

Навчання, засноване на педагогічній взаємодії, має забезпечити ефект співрозуміння, сприяння, співцінки, що стимулюють перспективу зростання, розвиток світоглядних позицій, активної пізнавальної позиції і творчого стилю діяльності учителя та учня.

Особистісно-орієнтована стратегія педагогічної взаємодії характеризується такими особливостями:

- ставленням до учня як суб'єкта власного розвитку;
- орієнтацією на розвиток і саморозвиток його особистості;
- створенням умов для самореалізації і самовизначення особистості;
- установленням суб'єкт-суб'єктних відношень [2].

Нині, у період соціальної та економічної нестабільності, гуманна школа, суб'єкт-суб'єктна взаємодія з розумним і добрим учителем – це рятівне коло для дитини. Доведено, що фактор відносин має явні переваги порівняно зі змістом і методами діяльності педагога. Високий рівень взаємин, співробітництва і співтворчості педагогів та учнів забезпечує реальні можливості успішного інтелектуального й психічного становлення особистості кожної дитини, а також виявлення всього багатства ресурсів педагогічної майстерності вчителя, арсеналу його педагогічних засобів та особистісних якостей.

Суб'єкт-суб'єктні взаємини забезпечуються на основі усвідомлення того, що людина є одночасно початком і кінцевою метою будь-якого проєкту соціального розвитку чи навіть суспільно-економічної формації. Тому в навчальній взаємодії головним є не засвоєння певної суми знань, а

їх світоглядний аспект, тобто гуманітаризація освіти як засіб її гуманізації та важлива умова її ціннісного характеру.

У своєму розвитку до цілісності суб'єкт-суб'єктна взаємодія буде успішною лише при зміні в педагогічних ситуаціях становища вчителя та учня в «суб'єкт-об'єкт» і «об'єкт-суб'єкт». Однак ці відносини не є самостійними і завершеними, а лише окремими моментами в цілісній взаємодії.

У кожній педагогічній ситуації рівень об'єктності та суб'єктності різний. У навчальній діяльності виникне чимало моментів, які потребують від учня обмеження активності, підкорення, вміння прийняти свою об'єктність як необхідність, дотримуватися запропонованої вчителем логіки поведінки.

Послідовні взаємні переходи з одного статусу до іншого визначаються вчителем. Він здійснює постановку мети, вибір засобів для її досягнення відбувається спільними зусиллями, кінцевий результат вимірюється знаннями, вихованістю учнів, їх підготовленістю до життя. Учитель і учень бувають у становищі і об'єктів, і суб'єктів. Учитель – ведучий, проте він завжди учень. Чим більше в педагогові виховання (становище об'єкта), тим інтенсивніше відбувається процес розвитку взаємодії до суб'єкт-суб'єктної, до співробітництва і співтворчості.

Учитель повинен уміти встановлювати контакти, налагоджувати продуктивну комунікацію, що базується на прийнятті один одного, взаємній повазі та довірі. Не менш значущою є потреба зрозуміти учня. Педагог повинен уміти розібратися у внутрішньому світі учня, виявити ті потреби, здібності й можливості, якими він уже володіє, щоб допомогти учневі у створенні самого себе, індивідуальності, власної особистості.

В умовах педагогічної взаємодії учасники педагогічного процесу стають рівноправними суб'єктами, співтворцями навчання, а відносини між ними набувають справді суб'єкт-суб'єктного характеру.

З поля зору вчителя нерідко випадає важлива ланка навчального процесу – відповідна реакція учня на педагогічний вплив. За характером відповідно кожна реакція може бути:

- позитивною – характеризується тим, що педагогічний вплив сприймається учнем, тобто вплив учителя збігається з їх інтересами, установками, ціннісними орієнтаціями;

- нейтральною – вирізняється тим, що вплив учителя не торкається учня, який до нього байдужий. За такої взаємодії учень не усвідомлює значення педагогічних зусиль і дій;

- негативною – її зміст полягає у неприйнятті учнем педагогічного впливу. Дії вчителя вступають у протиріччя з мотивами, потребами й установками учнів [1].

Результативність педагогічного процесу можлива за умови, якщо педагогічний вплив викликає позитивну реакцію учнів. Тільки при збігу

інтересів учнів з педагогічним впливом виникає спілкування, а отже, співробітництво і співтворчість у системі відносин.

Індивідуальний підхід до навчання забезпечить використання методів, що впливають на окрему особистість з урахуванням її особливостей і можливостей, створення умов, що сприяли б розвитку моральних якостей, удосконаленню необхідних знань й умінь, реалізації потреб та інтересів майбутніх громадян.

Лише на основі системи педагогічно доцільних, виховуючих взаємин можна досягти реалій об'єднання навчання й виховання з національною та світовою культурою, сформувати нові цінності, до яких передусім належать солідарність і консолідація людей різних національностей та поколінь, і водночас забезпечити формування національного менталітету громадянина України, входження національної системи освіти у світовий освітній простір. Нова парадигма виховання мусить увібрати все краще, що створено національною культурою, проте не спуститися до плазування перед зарубіжним досвідом, до некритичного «мавпування західних мод». Її серцевиною й ціннісною основою виховання виступають суб'єкт-суб'єктні взаємини дорослих і дітей.

Статусна, рольова нерівність не заперечує рівності особистісної, оскільки найхарактернішою ознакою суб'єктності є здатність до вільної самореалізації на основі власного вибору. Взаємодіючи з учителем, учень виступає і суб'єктом, і об'єктом педагогічного впливу.

У педагогічному процесі недопустимо маніпулювати учнем, тобто незрілою, недосвідченою людиною, яка ще не знає своїх прав. Вчитель повинен надавати йому можливість самореалізуватися у навчальному процесі, сформувати у собі механізм самоуправління і саморегуляції, актуалізувати потребу в особистісному творенні власних цілей, усвідомленні засобів, дій, рефлексії, самоконтролю.

Пам'ятаючи, що авторитет учителя є важливою складовою успішного навчання і виховання молодших школярів, вчитель повинен дбати про його зміцнення шляхом самоаналізу та самоконтролю власної діяльності.

У рамках гуманістичної парадигми освітнього процесу проголошується принцип суб'єкт-суб'єктної взаємодії, під яким розуміється рівність позицій учителя та учнів. В основні параметрів сучасної освіти виділено:

1. Суб'єктність як визнання за особистістю прав на унікальність, внутрішню свободу, активність та духовність, що базується на врахуванні інтересів освітнього процесу, пріоритеті особистісно-орієнтованих технологій.

2. Діалогічність як орієнтація на суб'єкт-суб'єктні відносини, коли діалог виступає ефективною формою побудови відносин між учасниками освітньої діяльності.

3. Розвивальна спрямованість, яка зміщує акценти із знань, умінь, навичок на особистісний розвиток.

4. Фундаментальність підготовки педагогічних кадрів, яка складається з концептуально-методологічної підготовки як розробки власної концепції викладання предмета; технологічної як оволодіння психолого-педагогічними та технологіями управління; методичної як прояв творчості у професії.

Таким чином, гуманізація педагогічної освіти передбачає, насамперед, суб'єктний розвиток і саморозвиток особистості вчителя, готового на професійному рівні брати участь у навчально-виховному процесі, реалізовувати на практиці сучасні педагогічні технології, здійснювати процеси творчості у всіх сферах своєї діяльності.

Уже у ВНЗ починає формуватися готовність майбутніх учителів до суб'єкт-суб'єктної взаємодії. Дуже часто студенти переймають лінію поведінки викладачів, копіюючи її при роботі з молодшими школярами.

Виходячи із вище зазначеного, встановлюємо, що єдиного тлумачення та розуміння терміну готовність не існує, що у свою чергу призводить до певних проблем, оскільки відсутні чіткі критерії готовності особистості до професійної діяльності.

Для формування готовності майбутнього вчителя важливу роль відіграють такі види взаємодії суб'єктів навчального процесу:

- міжособистісна взаємодія – взаємозв'язки, взаємовпливи, взаємовідносини у процесі спілкування та спільна діяльність на різних рівнях взаємодії: вчитель-учень, учень-учень тощо;

- комунікативна взаємодія – взаємний обмін інформацією за допомогою вербальних та невербальних засобів спілкування.

Зауважимо, що результативність організації формування готовності майбутнього вчителя до попередження та вирішення конфліктних ситуацій в учнівському середовищі залежить від рівня досягнення взаєморозуміння учасниками один одного, відповідностей мети, позицій.

Готовність майбутнього вчителя до суб'єкт-суб'єктної взаємодії певним чином впливає на його особистість, зокрема:

- суб'єкт-суб'єктна взаємодія здійснює якісно визначену детермінацію зміни особистості;

- суб'єкт спілкування характеризується певною якістю суб'єктності;

- через систему відносин суб'єкт розкривається за допомогою спрямування, установок, ціннісних орієнтацій;

- перетворювальна активність суб'єкта спілкування спрямована на зміни особистості.

Аналіз наукових досліджень дає змогу умовно виокремити *три типи суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладача і студентів* за мірою педагогічного втручання й зростання самостійності студентів:

1. Організація процесу навчання як подання студентам наукової інформації у закінченій формі та організація процесу осмисленого оволодіння

науковими поняттями, теоріями як системою різних взаємозв'язків, що визначають суть цих понять;

2. Організація оволодіння науковими знаннями, уміннями за схемою цілеспрямованого поетапного керівництва процесом набуття досвіду, зростання самостійності, творчості студентів;

3. Зниження міри втручання педагога у навчально-пізнавальну діяльність студентів, виконання функцій супроводження студентів у процесі пізнання для надання змоги особистості вибрати самостійний шлях міркування, організації процесу набуття власних знань, умінь, пошуку істини.

За будь-якої форми педагогічної взаємодії викладачеві доцільно забезпечувати необхідні умови з метою залучення студентів як активних суб'єктів навчального процесу: створення психологічно-комфортної атмосфери, продуктивної для позитивного самопочуття особистості, її пізнавальної активності; організація процесу навчання як діалогу, що дає змогу скеровувати й уточнювати міркування студентів, спрямовувати їх на пошук особистісного сенсу наукових знань; залучення студентів до міжособистісної взаємодії для обміну думками, вияву й розвитку особистісної позиції під впливом ідей інших, пошуку власного розуміння; стимулювання студентів до рефлексії власних пізнавальних дій, особистісного ставлення до наукових знань, особистих вражень від діяльності.

Доцільно зазначити, що організація різних типів суб'єкт-суб'єктної взаємодії зумовлена конкретними навчальними ситуаціями, освітніми цілями та рівнем готовності студентів до певного типу навчання.

На нашу думку, організацію суб'єкт-суб'єктної взаємодії у вищій школі під час вивчення педагогічних дисциплін забезпечують такі умови:

1) готовність викладача до впровадження суб'єктно-орієнтованого підходу;

2) чітке ціле покладання і планування навчальних занять на засадах суб'єктно-орієнтованого підходу;

3) вибір і проектування моделей суб'єкт-суб'єктної взаємодії під час навчальних занять та в індивідуальній роботі зі студентами;

4) високий рівень мотивації та готовності студентів до суб'єкт-суб'єктної взаємодії;

5) моделювання під час занять комфортного культурно-освітнього середовища з урахуванням принципів суб'єкт-суб'єктної взаємодії;

6) аналіз під час вивчення педагогічних дисциплін моделей суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасниками процесу навчання тощо.

Формування готовності до суб'єкт-суб'єктної взаємодії з молодшими школярами визначено низку педагогічних умов: набуття студентами особистісного сенсу суб'єкт-суб'єктної взаємодії через усвідомлення ними цілей та значущості такої діяльності, бажання її впровадження, почуття успіху від одержаних результатів; опосередкування змісту практичної

підготовки майбутніх учителів до суб'єкт-суб'єктної взаємодії – орієнтацією студентів на готовність до суб'єкт-суб'єктної взаємодії з молодшими школярами, ознайомлення із передовим досвідом використання у практичній діяльності технологій, методів, прийомів використання суб'єкт-суб'єктної взаємодії; формування умінь подолання труднощів, що супроводжують підготовку до суб'єкт-суб'єктної взаємодії, – створення та розв'язання педагогічних ситуацій, підтримка студентів в процесі адаптації до навчального середовища, налагодження взаємодії із суб'єктами педагогічного процесу; забезпечення особистісно-орієнтованого підходу у практичній підготовці шляхом визнання індивідуальної цінності та пріоритету особистості студента, надання йому можливості вибору індивідуальної траєкторії у підготовці та проведенні навчального процесу, прояву особистісного потенціалу через індивідуалізацію та диференціацію завдань педагогічної практики.

Формування у них ставлення до майбутніх учнів, стилю спілкування з ними у навчально-виховному процесі залежить значною мірою від моделей організації педагогічної взаємодії у вищій школі, що ґрунтується на відповідних засадах. Саме організація суб'єкт-суб'єктні взаємин у процесі професійно-педагогічної підготовки майбутніх учителів впливає на формування у них готовності та здатності розвивати в учнів суб'єктну позицію у навчально-виховному процесі.

Цілеспрямована підготовка студентів до суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії охоплює також відповідну організацію процесу навчання, що передбачає співпрацю з викладачами, саморозвиток суб'єктів навчального процесу, вияв ними особистісних функцій, формування суб'єктності позиції у процесі навчально-пізнавальної діяльності.

Актуальними напрямками розвитку орієнтації майбутніх педагогів на суб'єкт-суб'єктну взаємодію є застосування доцільних педагогічних засобів, таких форм організації навчально-пізнавальної діяльності, що забезпечують розвиток особистості як суб'єкта освітнього процесу.

З метою формування готовності до суб'єкт-суб'єктної взаємодії майбутніх учителів на практичних заняттях необхідно активно впроваджувати діалог між суб'єктами навчання як домінуючу форму навчального процесу; збагачення змісту навчання інформацією, дидактичним матеріалом, що є особистісно значущим для майбутніх фахівців; залучення студентів до самооцінки та самовдосконалення у різних видах навчально-пізнавальної діяльності, зокрема, у процесі виконання завдань (вправ) різного ступеня складності; забезпечення багатоваріантності, гнучкості форм організації різних видів діяльності (індивідуальної, парної, групової, колективної); застосування завдань на формування допитливості, фантазії, уяви, гіпотетичного мислення студентів тощо [3, с. 8]. Саме у процесі виконання навчально-пізнавальних завдань, що мають професійне спрямування, студенти усвідомлюють себе як педагогів.

Виконання професійно спрямованих завдань передбачає вільне використання студентами набутих у процесі навчання мовленнєвих умінь, навичок та знань, соціокультурних цінностей, соціально-інтерактивних форм поведінки суб'єктів спілкування. Зазвичай свобода для студентів у навчально-пізнавальній діяльності відносна й обмежена рамками імітації в умовах заняття. За визначенням науковців, змодельовані на заняттях професійні, практичні ситуації повинні бути максимально наближені до реалій життя; учасники навчання повинні бути психологічно готові до прийняття своїх ролей [4, с. 6].

Вважаємо за доцільне пропонувати студентам виконувати деякі завдання різного рівня декілька разів на різних курсах, відповідно до рівня їхньої підготовки. Це дає змогу простежити, як змінюються погляди майбутніх учителів на свій вибір професії упродовж усього керованого процесу навчання – під час вивчення фахових предметів, дисциплін психолого-педагогічного блоку, проходження педагогічної практики, що сприяє набуттю певного професійного досвіду.

Проведене дослідження дає підстави зробити такі висновки:

1. На основі аналізу та узагальнення педагогічної, психологічної літератури з'ясовано, що педагогічна взаємодія є необхідною умовою ефективності педагогічного процесу. Результатом педагогічної взаємодії має стати підготовка учня до активного самостійного оволодіння знаннями та формування пов'язаних з ними вмінь, здібностей і особистісних якостей.

2. Теоретично обґрунтовано, що суб'єкт-суб'єктна взаємодія вчителя з молодшими школярами реалізується через особистісно-орієнтовану стратегію, яка характеризується такими особливостями: ставленням до учня як суб'єкта власного розвитку, орієнтацією на розвиток і саморозвиток особистості, створенням умов для самореалізації і самовизначення особистості, установленням суб'єкт-суб'єктних відношень.

3. Доведено, що готовність майбутніх учителів до суб'єкт-суб'єктної взаємодії починає формуватися у процесі професійної підготовки у ВНЗ. Часто студенти переймають стиль поведінки викладачів, копіюючи його у власній педагогічній діяльності у початковій школі.

1. Педагогіка в запитаннях і відповідях : навч. посіб. для студ. пед. навч. закл. / Коендрашова Л., Пермьяков О., Зеленкова Н., Лаврешина Г. – К. : Знання, 2006. – 252 с.
2. Рудницька О. Педагогіка : загальна та мистецька : навч. посіб. / О. Рудницька. – Тернопіль : Навчальна кн. – Богдан, 2005. – 360 с.
3. Бардина К. Как научить детей учиться: книга для учителей / К. Бардина. – М. : Просвещение, 1987. – 111 с.
4. Барбіна Є. Теоретичні аспекти професійної підготовки майбутнього вчителя / Є. Барбіна // Збірник наукових праць : Педагогічні науки. – Вип. 27. – Херсон : Видавництво ХДПУ. – С. 96–99

Рецензент: д.пед.н., професор І. В. Поташнюк.